

כ"א-כ"ג

גיא בכור

חוקה לישראל

סיפורו של מאבק

ספרית העריב 1996

פתח דבר:

בשבח הנורמליות

באמצע שנות השמונים יצאה קבוצה של משפטנים ואנשי פרסום ושיווק, ויחד איתם אלפים רבים של אזרחים, לאחד המסעות הציבוריים המזוירים בהיסטוריה של מדינת ישראל: הם לא דרשו שלום עכשיו וגם לא תבעו לעבות את ההתנחלויות - הם הציעו לקבוע חוקה למדינת ישראל.

לכאורה, נועד המסע הזה לשכנע את הציבור הרחב ואת חברי הכנסת בנחיצותה של חוקה ולהביא לגיבוש נוסח מוסכם שלה. למעשה, היתה זו תנועה חברתית, שחתרה לשנות את פניה של המדינה, אשר שנים ספורות אחרי הקמתה כבר הוקמה בה "ביורוקרטיה עצומה, סבוכה וכבדה כקיסרות מתנוונת בת מאות שנים", כדברי עמוס אילון בספרו *הישראלים* (1981). החוקה המבוקשת לא נתפשה בעיניהם כמסמך משפטי גרידא, אלא כבסיס לדפוסי קיום חדשים, לרנסאנס חברתי, ואולי גם כפירוש חדש למושג 'ציונות'.

המסע למען החוקה חשף את מערכת הכוחות והחולשות של החברה הישראלית הרבגונית, שנמצאה באותו זמן באחד הצמתים החשובים בתולדותיה: במעבר מחברה אידיאולוגית כמרכז-בולשוויקית, הכופה שוויוניות באמצעות מוסדות מרכזיים, המערבת בין תחומי הרשות המבצעת והרשות המחוקקת והשולטת בפעילות הכלכלית באמצעות גופים השייכים למפלגת השלטון ושלוחותיה - לחברה קפיטליסטית, בעלת דפוסי משטר ומנהל של ליברליזם מערבי, כלכלה חופשית אי-שוויונית וצביון פלורליסטי. לכן יש לבחון את השפעות המסע למען החוקה לא רק בחקיקה שנעשתה או לא נעשתה בהשפעתו, אלא גם בתמורות החברתיות שהיה לו חלק בהן באמצעות תרומתו לאקלים הדעות החדש. עיקרן של תמורות אלו היה במעבר ההדרגתי מחברה מיליטריסטית לחברה אזרחית, המדגישה את חלקו של הפרט בקולקטיב. לתהליך התמורה הזה יש ליחס את הדמוקרטיזציה שהונהגה במפלגות הגדולות, את הצבת האזרח הבוחר במרכז ואת הדגשת חובת

הנאמנות של הנבחר כלפיו, נורמה שלא היתה מוכרת עד אז בישראל. הראייה החדשה, שהנבחר משרת את בוחרו ולא להיפך, תרמה מאוחר יותר לפירוקה של ההסתדרות מעוצמתה הכלכלית והביאה לביזור סמכויות כלכלי ופוליטי ובסופו של דבר - לקריסה של אליטות ששלטו במשק הישראלי מאז הקמת המדינה.

המאבק של אנשי הוועד הציבורי למען חוקה לישראל היה רצוף אכזבות, אך בעיקר תקוות. זה סיפורם של אזרחים שנחלצו מן הפטאליזם העייף והמשלים עם המציאות, עמדו בהפגנות ובעצרות תחת גשם שוטף והתרוצצו ללא לאות במסדרונות האינוסופיים של הביורוקרטיה השלטונית הישראלית. לכן רצוף הספר סקירות ביוגרפיות של האנשים שניסחו את הצעת החוקה ושל אלה שפעלו לקידומה.

הוועד הציבורי למתן חוקה לישראל, הגוף שהוביל את המסע הציבורי, הוקם בידי בני הדור השלישי למייסדים, אשר הגיעה שעתם לתבוע את מקומם בעיצוב פניה של מדינת ישראל. הצעת החוקה שהציגו אנשים אלה היתה עבודת פסיפס רעיונית, שלא היתה יכולה להתמזג למקשה אחת אלא בישראל. ההתלהבות של הפקולטה הצעירה למשפטים בתל-אביב, ההווי של יחידות הצנחנים מזה ושל תנועת 'בני עקיבא' מזה ואווירת המצליחנות של משרדי פרסום משגשגים אף הם תרמו משלהם לפסיפס והצטרפו אל עניינים כבדי משקל, כמו המתחים שבין 'מדינת ישראל' לבין 'עם ישראל' ולבין 'ארץ ישראל' וכמו המיתוסים של מלחמה ושלוש, וכל אלה התערבלו יחד במטחנה משפטית פילוסופית שהולידה חוברת, הצעת חוקה שהיא "פרי של פשרה שאין בו הכל או לא כלום, אלא יש בו ויתור הדדי, שזירה של השקפות ודעות שונות", כדברי שופט בית-המשפט העליון, אהרון ברק, על עצם הרעיון של ניסוח חוקה לישראל (הרצאה ב-24.1.88).

המסע לגיבוש חוקה לישראל הוא הרפתקה יזרנית שסיכוייה קטנים. לראשונה בישראל קמה קבוצה שביקשה לקדם אינטרס ציבורי, אך לא ביקשה נתחים מן העוגה הקיימת, אלא ביקשה לאפות עוגה חדשה - דרישה בלתי-נסבלת מצד מי שאחראי על חלוקת העוגה השלטונית. מצד אחד, הצליחה קבוצה זו לכנס רכבות אזרחים לעצרות תחת סיסמת המחאה "מושחתים, נמאסתם!" ולהביא מאות אלפים לחתום על עצומות מתוך אמונה כי בכוחם של אזרחים מן השורה לחולל שינוי במסגרת הפוליטית-חברתית. מצד שני, עמוד השדרה של התנועה היה מורכב מאנשים שכבר היו מנותכים אל האליטה, גם אם לא תפסו עמדות כוח פוליטיות. הוועד הציבורי למען חוקה לישראל חיבר אפוא כמה דמויות מן הממסד או מסביבתו הקרובה, כמו אל שווימר, פרופ' אוריאל רייכמן, אריה רוטנברג, פרופ' דב פקלמן, יעקב (שפיק) שפירא, פרופ' אריאל רוזן-צבי ופרופ' ברוך ברכה, עם אלפי

אזרחים, שביקשו אפיק למחאה על ריקבונה הגובר של השיטה הפוליטית בישראל, וזכותו של הוועד בכך, שידע לתעל את המחאה האותנטית לדפוסים דמוקרטיים פרלמנטריים.

למאבק הזה היה גם פן נוסף: עד אז לא נודע אצלנו מסע ציבורי נמרץ כזה, אשר לא היה מוכן לקבל סירוב מן המנדרינים בעלי השררה ואשר הפעיל לראשונה שיטות אמריקאיות של שיווק רעיונות, פרסום מתוחכם ולחץ פוליטי אגרסיבי. הוועד קבע סטנדרטים חדשים בישראל בהפעלת לובי פוליטי. אנשיו לא היססו לרדוף אחר הפוליטיקאים ולהאיר את פעילותם הנסתרת בזרקורי ענק. מקצועני השיווק והפרסום של הוועד מכרו את רעיונותיו מעל אחוריהם של אוטובוסים צשנים, כמו שמוכרים משחת שיניים, והשיווק האגרסיבי הזה הצליח להעביר מסרים שנראו תחילה בלתי־קליטים, כמו הצורך בחוקה או בחוק לזכויות האזרח.

אישים פוליטיים שניסו להכות את הוועד בכיסו טענו, שמקורות המימון שלו זרים או בלתי־כשרים. התעוררה השאלה האם מימון של יהודים מחו"ל, או של קרנות זרות, המבקשים להשיג מרחוק השפעה פוליטית בישראל, הוא לגיטימי במאבק ציבורי מעין זה. אנשי הוועד טענו, שכל עוד ישראלים הם העומדים בראש המאבק ומטרתם שינוי פני המדינה לטובתה, אין בכך פסול, וממילא כל הגורמים הפוליטיים בישראל מגייסים כספים בחו"ל בדרך דומה.

המאבק, שנמשך בצורות שונות מאז 1986, כבר הניב שינויים חשובים בדיוקנה של ישראל לקראת שנת 2000: ישראל נהפכת למדינה בעלת משטר כמו־נשיאותי, אם גם בלי לבטל את ציבונה הפרלמנטרי. בעקבות המצע והלחץ הציבורי של תומכי החוקה קיבלה הכנסת את החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה, החל מבחירות 1996, וגם חקיקת היסוד בתחום זכויות האדם חבה הרבה למאבקם של תומכי החוקה.

גם רעיון הפריימריס, בחירת המועמדים לכנסת במישרין על־ידי כלל חברי המפלגה, ולא על־ידי ועדה מסדרת או מעגל סגור של חברי מרכז, כפי שחידשו מנסחי הצעת החוקה, אומץ על־ידי רוב המפלגות בישראל. מבצרים חשובים של הממסד הפוליטי הולכים ונבקעים, ובתוכם ההסתדרות ומנגנוניה. נורמות שנראו פעם ברורות מאליהן נעשו לפתע מוקצות ומשמשות יעדים לחקירת המשטרה. "ציוויליזציה שלמה, יחידה במינה ובסגנונה בעולם, אם לא בהיסטוריה כולה, הולכת ונכחדת לנגד עינינו," כתב על כך בראשית 1995, לא בלי נוסטלגיה אישית, הפובליציסט דורון רוזנבלום ב'הארץ'. "לוגמי תה ורושמי פתקאות, בעלי בלורית משונה, המשוכה לאחור, ושרוולים מתבדרים, בולשוויקים כפולי לשון, שבעיניהם ניצוץ של משוכה ומזימה, 'מצניעי לכת' שידם על הברז, 'אנשים חזקים'

שכוחם באלמוניותם, בעלי תושייה שיודעים להפוך כל גרעון למענק, כל תבוסה לשידוד מערכות, כל מהפכה למודוס ויונדי שהתקדש."

בעקבות המסע הציבורי גברה התייחסות האזרחים למדינה כאל ישות אזרחית ולא רק כאל מייצגת זהות לאומית-אתנית. הכרעות המייצגות שיקולים בהקשר הלאומי-אתני הביאו לעתים להתכחשות לשוויון האזרחים בפני החוק ואף למתן לגיטימציה לפעולות התורגות מן החוק. העקרונות הללו לא היו מובנים מאליהם בשנת 1986, כאשר החל המאבק. הלחץ הציבורי האפקטיבי הפך את הדרישה לשינוי שיטת הבחירות ולהבטחת זכויות האדם בחוקה למה שמכונה 'פוליטיקלי קורקט', כלומר, נוצרה אווירה פוליטית חדשה, שבה מתנגדי הרפורמה הם שצריכים להסביר את עמדתם ולהתגונן ולא עוד אלה הדורשים אותה. מי היה מאמין שרעיונות החקיקה הקונסטיטוציונית ייהפכו לקו כמעט הכרחי במצעי המפלגות המבקשות להצביע על חדשנות ורענונות. הבחירות לכנסת השלוש-עשרה, בשנת 1992, למשל, הראו, כי המפלגות שדגלו בשינוי שיטת הבחירות, בפריימריס ובתיקונים חוקתיים במבנה השלטון של מדינת ישראל זכו לאהדת הציבור, בעוד שהמתנגדים לכך הצטיירו כנטורי קרתא של העבר.

יש כמובן מתנגדים רבי עוצמה לחוקה בישראל - הממסד הפוליטי הוותיק, חוגי החרדים ואחרים, הממשיכים לדבוק בקיים ולהתנגד בכוח לכל שינוי לא רק מחשש שכוחם ייפגע אלא מעצם היותו שינוי. במאבק הציבורי למען החוקה היו תקופות שפל, אך מעבר למאבקים הציבוריים והפרלמנטריים ולמאזן של הישגים וכישלונות יש מסר אחד שקולו גובר והולך בחברה הישראלית: האזרח יכול להשפיע על המערכות הפוליטיות והציבוריות המנהלות את חייו. מעורבות ציבורית מאורגנת נכונה יכולה להבקיע מגדלים של אטימות ביורוקרטית. האזרחים אינם שייכים למדינה, אלא המדינה שייכת לאזרחיה, וחובתה להבטיח את זכויותיהם ולדאוג לרווחתם. בישראל של היום עדיין קיים פער משמעותי בין המיתוס הדמוקרטי, שעל-פיו זכויות האדם בישראל מובנות מאליהן, לבין המציאות הרחוקה ממנו, שטושטשה לא אחת. אפילו אבירי המאבק על זכויות האדם לא הבינו בתחילה את חשיבות המאבק על ניסוח חוקה ומגילת זכויות האדם דווקא בשעות הקשות למדינה. "מכל הנושאים הבורעים בעולם ודווקא עכשיו: הפגנה המונית בכיכר מלכי ישראל בעד החוקה," הפטיר בולז'ובל חבר הכנסת יוסי שריד במאמר שפורסם ב'הארץ' עם ההפגנה הראשונה של אנשי התנועה למען החוקה (10.1.88). כך נהג גם דוד בן-גוריון להגיב בזמנו, וכך תהה גם שמעון פרס כמה פעמים כיצד זה מוצאים אנשים פנאי לעסוק בנורמות חוקתיות, "כאשר מערכת השלום נמצאת בעיצומה".

הספר הזה מבקש להראות כיצד מסוגלים אזרחים רגילים על-ידי מאבק ציבורי

דמוקרטי לשנות דיוקנה של חברה. מציעי החוקה מבטאים אמונה ברורה בכוחה של הדרך הדמוקרטית, והצעתם מתווה דרך בחיים הציבוריים של מדינת ישראל, שעליה יוכלו לצעוד בעתיד כל האזרחים בעלי האמונה. כל אמונה.



אני חש חובה נעימה להודות לכל מי שסייע בכתיבת הספר הזה ובראש וראשונה לאנשי 'חוקה לישראל', שהסכימו לחשוף בפני את תקוותיהם ותוכניותיהם ולא פעם גם את אכזבותיהם ותסכוליהם.

תודה לעורך הספר איתן בן-נתן ולסוכנות 'ישראל סאן - צילומי עיתונות' על הרשות להשתמש בתצלומים של צלמיה. ואחרונים חביבים, בני משפחתי, שגם הפעם שילמו בסבלנות ובהתחשבות את מחיר כתיבת הספר.

ג.ב.

מאי 1996